

9

ErfgoedBrief Breda

De identiteit van Breda

2-4

Een stempel op de ruimtelijke ordening

5-6

Willen weten waar je het over hebt

7-8

Koester je verleden

9-10

Van buiten naar binnen...

11-12

Breda, stad van de Nassaus 8

13-14

ErfgoedVisie Breda

2008-2015

Johan Hendriks Op 14 februari 2008 stelde de gemeenteraad de ErfgoedVisie Breda 2008-2015 'Erfgoed in context' vast. Voor het eerst in de geschiedenis van de stad ligt er nu een samenhangende visie op het gebied van archeologie, architectuur, bouwhistorie, cultuurhistorie en monumentenzorg. Ook behandelt de nota de weerslag daarvan op de stedenbouw en de inrichting van de openbare ruimte. Het college van burgemeester en wethouders heeft de identiteit van Breda als uitgangspunt genomen. Dit wordt uitgewerkt in vier dwarsverbanden: Culturele planologie, Inventarisatie, Zorg voor het erfgoed en Publieksbetrokkenheid. In dit speciale nummer van de ErfgoedBrief Breda stellen we u op de hoogte van de hoofdlijnen van deze nieuwe visie.

De identiteit van Breda

Johan Hendriks De nieuwe erfgoedvisie van de gemeente Breda heeft een belangrijk uitgangspunt: identiteit. Maar wat is dat eigenlijk? Culturele identiteit is iets dat gemaakt is door de mensen van vroeger, zegt Wikipedia: het heeft een kwaliteit die we willen doorgeven, die we willen uitbouwen en waarvan we niet willen dat het ondermijnd wordt. Wetenschappers zien in een culturele identiteit een 'verbeelde gemeenschap', het resultaat van een toeschrijvingsproces dat ontstaat als een samenleving kiest voor een groepsverbondenheid die ze zelf definieert op grond van gemeenschappelijke waarden en normen en op grond van een gemeenschappelijk verleden. Met andere woorden: culturele identiteit is een toeschrijvingsproces dat wortelt in een historisch continuïteitsbesef, aldus Wikipedia.

Dat zijn natuurlijk mooie, wetenschappelijke woorden voor iets wat veel eenvoudiger is duidelijk te maken. Oftewel: De culturele identiteit van Breda komt voort uit de eigen geschiedenis! Dat maakt Breda tot Breda. Het zit niet uitsluitend in het stads patroon, in de mooie gebouwen, de fraaie parken, de steeds aansprekende architectuur en zelfs niet uitsluitend in de mensen, die immers overal vandaan komen en zich, gisteren, vandaag of morgen, ook allemaal Bredanaars noemen. De identiteit van Breda komt voort uit onze eigen histo-

rie, de geschiedenis waar wij trots op zijn en waar we allemaal, op onze eigen wijze, een steentje aan bijdragen. Ook u dus, lezer! En dus zijn we trots op Breda!

Waardevolle zaken

In de erfgoedvisie wordt getracht om het vrijwel ongreepbare begrip 'identiteit' in te kapselen in het begrip 'cultureel erfgoed'. We bevinden ons dan op een wat bekender terrein, want dit zijn termen waar we wat mee kunnen. De Bredanaars uit het verleden hebben immers heel veel cultureel erf-

goed achtergelaten. In de vorm van gebouwen en gedichten, in de vorm van rozenstruiken en romans, in de vorm van parken en plannen, in voorwerpen en visies, in mensen en materialen, in muziek en musea, in straten en stegen, in kannen en kruiken, en nog in heel veel meer. Cultureel erfgoed omvat die materiële, immateriële, zichtbare en onzichtbare overblijfselen van onze maatschappelijke ontwikkeling, die wij waardevol vinden voor ons gemeenschappelijke geheugen en identiteit. Erfgoed is dus méér dan identiteit alleen; het zijn die zaken die we ook heel erg waardevol vinden. En waardevolle zaken moet je koesteren, zoals een goed huisvader betaamt. De gemeente Breda beseft dit en zet nog een stap verder: waardevolle zaken worden in de toekomst ook daadwerkelijk beschermd, zodat ze voor altijd een zichtbaar teken blijven van onze Bredase identiteit.

Respect

Die identiteit is geen statisch geheel, geen onveranderbare massa, geen starre foto, maar heeft iets bewegelijks, iets drie- of misschien wel vierdimensionaals, een zich ontwikkelende film, een continu proces. Ook nu, vandaag, bouwen we nog steeds aan onze identiteit. Gelukkig maar, want alleen maar achterom kijken leidt tot het stilzetten van het beeld, het plaatsen van een glazen stomp over de stad. En net zoals bij de vrouw van Lot leidt achterom kijken tot het einde van het leven. Neen. In Breda kijken we vooruit, maar wel met respect voor ons verleden en onze identiteit, die niet alleen in de binnenstad maar ook in de dorpen en het omringende landschap tot uitdrukking komt.

De graven van Nassau

Waar is die identiteit dan op gebaseerd? Daar is lang over nagedacht.

De Grote Toren is een van de symbolen van de identiteit van Breda.

Twee processen die eeuwenlang grote invloed hebben uitgeoefend op de stad Breda en om die reden op de identiteit van de stad, zijn de militaire ontwikkeling (van belegeringen in de vijftiende eeuw tot de cadetten van de KMA) en de invloed van de graven van Nassau in de vijftiende en zestiende eeuw. Met name deze laatste hebben een wel erg definitief stempel op de stad gedrukt. Zij waren immers verantwoordelijk voor de bouw van het kasteel en het latere paleis, voor de bouw van de Grote Kerk, voor de verplaatsing van het Begijnhof naar de huidige plek, voor het aantrekken van lagere adel die overal in de stad hofhuizen liet optrekken, voor de vestingwallen, die de stad bijna drie eeuwen lang hebben omgeven en zelfs voor een groot deel van het stratenpatroon van de historische binnenstad. In hun kielzog lieten edellieden in de bosrijke omgeving van de stad nieuwe landgoederen aanleggen, wat tot een bijzonder landgoederenlandschap leidde.

Vooruitziende blik

Breda Nassaustad is dan ook het kernthema van de identiteit van Breda. Soms wordt dit thema verkeerd verstaan. Soms wordt het alleen maar gebruikt om achterom te kijken en ziet men, net als Lot, een zoutpilaar in plaats van een innig geliefd persoon. Voor ons geldt de toekomst, maar ook voor de graven van Nassau gold dat. Zonder hun vooruitziende blik was het oude kasteel van Breda nooit vervangen door het eerste grote renaissance paleis ten noorden van de Alpen. Dat was geen behoudzucht, neen, dat was visie, durf en gerichtheid op moderne ontwikkelingen. Dat was een oog hebben voor moderne architectuur en niet bang zijn om een buitenlandse architect van naam en faam uit te nodigen om in Breda iets heel bijzonders neer te zetten! Zonder hun zoektocht naar nieuwe wegen en experimenteerdrijf was in Breda niet één van de allereerste vestingwerken in

Het park Valkenberg is een echt verblijfspark.

Europa ontstaan, die door de eeuwen heen steeds weer werden aangepast aan de eisen van de tijd en Breda tot een felbegeerde buit maakte in de Tachtigjarige Oorlog. Om welke stad is in tachtig jaar zoveel gevochten dat deze vijf keer van bezetter veranderde? De Bredase Nassaus stonden voor inventiviteit, waren niet bang om te experimenteren en hadden steeds het beste voor met de stad. Inventiviteit, vernieuwingsdrift, durf en visie, dat zit in de genen van Breda. Daarom zijn de Nassaus de wegwijzers voor de moderne stad! Als zij niet voor de jonge Jan (IV) een nieuw monument wilden bouwen, in de vorm van de huidige Grote Kerk, was in onze stad nooit het mooiste, luchtigste en archi-

tectonisch meest gave voorbeeld van de Brabantse gotiek verzezen, dat bovendien ook nog eens uitdrukt dat men niet om de status van de Bredase Nassaus heen kon. Van heinde en verre stak de naald van de Grote Toren als een baken uit boven het landschap, alsof het zeggen wilde: 'Hier is het! Hier is de stad van de Nassaus! Hier is Breda! Hier is de meest vooruitstrevende, moderne en inventieve stad van de Nederlanden!'

Dát is identiteit!

En dat staat centraal in de Erfgoed-Visie Breda 2008-2015, 'Erfgoed in context'. Om die identiteit overeind te houden en uit te bouwen hoeven we de komende jaren slechts een paar

Bijzondere architectuur zorgt voor nieuwe identiteitsdragers.

dingen te doen: goed inventariseren, zodat we weten waar we het over hebben, goed waarderen, zodat we geen dingen verloren laten gaan die we waardevol voor onze samenleving vinden, en vooral: geen ivoren-torengedrag vertonen. Het erfgoed van Breda is immers van alle Bredanaars, de gemeente is er slechts de beheerder van. Daarom is erfgoed een zaak voor u, door u en met u en is publieksbetrokkenheid niet het gevolg van het nieuwe 'van buiten-naar-binnen'-beleid van de gemeente, maar een basisvoorwaarde om onze gezamenlijke identiteit te leren kennen, te doorgronden, te waarderen en te vernieuwen.

Een stempel op de ruimtelijke ordening

Breda heeft ambities op het gebied van culturele planologie

Marc Berends De term culturele planologie werd aan het einde van de vorige eeuw door de toenmalige staatssecretaris Van der Ploeg van Cultuur geïntroduceerd om afstand te nemen van de eenzijdige ruimtelijk-economische visie op de ruimtelijke ordening. Cultuurhistorie wordt nadrukkelijker bij het ruimtelijke orderingsproces betrokken. De geschiedenis van een plek, de aanwezige monumenten en lokale tradities kunnen bij de ordening van de ruimte een bijzondere betekenis krijgen.

Een bekend voorbeeld van culturele planologie op nationaal niveau is de Nieuwe Hollandse Waterlinie, die Holland in tijden van oorlog moest beschermen. Deze bestaat uit een groot aantal forten en gebieden die onder water gezet konden worden. In februari 2008 is besloten de Nieuwe Hollandse Waterlinie op te knappen. Dat wil zeggen, restauratie en herbestemming van de forten. Bovendien werd door een zorgvuldige ruimtelijke planning voorkomen dat de nog bestaande openheid van de inundatievelden verder werd aangetaast. Bij dit laatste onderdeel wordt het beleefbaar houden van de Nieuwe

Hollandse Waterlinie belangrijker gevonden dan bijvoorbeeld de aanleg van een bedrijventerrein. Mede op basis van de cultuurhistorische inbreng in deze plannen maakt de Nieuwe Hollandse Waterlinie kans op plaatsing op de Werelderfgoedlijst van Unesco.

Culturele planologie in Breda

Ook Breda heeft ambities op het gebied van culturele planologie. Cultuurhistorie is zowel basis als inspiratiebron voor nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen. Om deze ambities waar te maken zijn de volgende speerpunten in de erfgoedvisie vastgelegd.

In de Structuurvisie van de gemeente (tot 2020) wordt onderscheid gemaakt in consolidatie-, herstructurerings- en transformatiegebieden. Dat wil zeggen dat er delen van de stad zijn die voorlopig nauwelijks nog veranderen (consolidatiegebieden),

Het terugbrengen van het water maakt de plaats waar Breda is ontstaan opnieuw beleefbaar. Van boven naar beneden verschillende stadia van het terugbrengen van het water.

Monumenten als ankerpunten in een nieuwe woonwijk.
(afbeeldingen NINE the Netherlands)

of aangepast worden aan de eisen van de nieuwe tijd (herstructureringsgebieden) of ingericht worden als nieuwe woon- of industriegebieden (transformatiegebieden). In al deze gebieden staat identiteit centraal, waarbij niet alleen aandacht is voor het behoud en de versterking van bestaande (zichtbare en onzichtbare) identiteitsdragers, maar ook voor het realiseren van nieuwe.

Erfgoed is een belangrijk en inspirerend onderdeel van het integrale ruimtelijke beleid. Het is één van de leidende beginselen in het ruimtelijke ontwikkelingsproces. Als voorbereiding op grootschalige ruimtelijke ingrepen vindt inventarisatie en waardering van het gehele erfgoed plaats. We willen behoud van waardevol historische erfgoed. En we willen ook, waar nodig, historisch erfgoed een nieuwe functie geven. Uiteraard streven we daarbij naar stedelijke en landschappelijke kwaliteit.

Om deze ambities waar te maken zijn uitvoeringsmaatregelen in voorbereiding. Deze hebben betrekking op het behoud en de versterking van de bestaande identiteit, het toevoegen van een nieuwe identiteit en op de integratie van het erfgoed in het ruimtelijke ontwikkelingsproces.

Aantrekkelijker maken van de historische binnenstad

De binnenstad is het kloppende economische, sociale en culturele hart van Breda. Het is bepalend voor de uitstraling en het karakter van de hele stad. Daarom is het noodzakelijk het cultuurhistorische karakter te versterken en dit ook te realiseren voor de uitstraling van de bebouwing en de openbare ruimte.

Er moet meer ruimte komen voor de beleving van de historie van de binnenstad. De monumenten dienen weer tot hun recht te komen. Alle overbodige franje moet daarvoor wijken. Er komt dus een nieuw, terughoudend reclamebeleid, er wordt geen sterk afwijkend kleurgebruik meer toegestaan en er komt een doordacht gevelbelichtingsplan. Nieuwbouw moet in schaal en hoofdvorm passen in deze historische omgeving. We zien daarom graag weer schuine daken terugkeren in de stad.

Nieuwbouwplan Vlaszak

Het nieuwbouwplan aan de Vlaszak is een goed voorbeeld van culturele planologie. De kennis van het culturele erfgoed, zoals die van de stadsmuur, de Gasthuispoort, de monumenten en het historisch groen, was de basis voor het stedenbouwkundig

ontwerp. Deze ontwikkellocatie ligt in de historische binnenstad en aan een grote doorbraak uit de jaren vijftig. De architect heeft dit gebruikt om een complex te ontwerpen met twee gezichten. Aan de binnenstadszijde omvat het een groot aantal aaneengesloten gebouwen die passen in de maat en schaal van de historische kern. Aan de andere zijde heeft de architect het gegeven van de imposante, gesloten stadsmuur van weleer gebruikt om een grootschalig gebouw te maken dat de verkeersstroom over de Kennedylaan begeleidt. De voormalige stadspoort was een inspiratiebron voor de architect om een moderne verbinding te maken tussen de historische binnenstad en de Boschstraat. Op deze wijze wordt moderne architectuur gebruikt als een instrument om de identiteit van de stad te versterken.

Toekomstmuziek

De integratie van Cultureel Erfgoed in de directie Ruimtelijke Ontwikkeling maakt de ambities op het vlak van culturele planologie mogelijk, omdat hier samen wordt nagedacht over de ontwikkeling van de stad met respect voor de identiteit van de stad. Uit onderzoek is bekend dat bewoners en gebruikers zich prettig voelen in een omgeving waarmee zij zich kunnen identificeren. Dat wil de gemeente Breda ook voor haar inwoners bereiken.

Boven **Interieurs van monumenten zijn veelal onbekend.** Onder **Tijdens archeologisch onderzoek is deze Napoleonshoed uit de ijzertijd gevonden.**

Willen weten waar je het over hebt

Inventarisatie als randvoorwaarde voor het erfgoedbeleid

Johan Hendriks Kennis is de basis van alle dingen. Alleen bij erfgoed lijkt dat niet zo te zijn. Te vaak zie ik nota's waarin een beleid wordt geschreven op basis van bestaande kennis. In Breda doen we het anders. Daar zijn we bewust van onze beperkingen en willen de kennislacunes die er zijn, invullen.

Hoe kunnen we goed omgaan met het erfgoed van Breda? Deze vraag is makkelijker te stellen dan te beantwoorden. Dat heeft alles te maken met de veelheid aan erfgoedonderdelen, zoals archeologie, architectuur, bouwhistorie, monumentenzorg, enzovoorts, maar hangt ook samen met onze kennis van dat erfgoed. Kennis is iets bijzonders, een bijzonder fenomeen. Het is er, of het is er niet. Er is geen tussenweg. Goed erfgoedbeheer is gebaat bij kennis van dat erfgoed. Kennis is zelfs een basisvoorwaarde. Een probleem is dat kennis nooit volledig is. Op zich is dat niet erg, maar daar dienen we ons wel van bewust te zijn. Bestaande kennis is altijd gedeeltelijke en daardoor onvolledige kennis. Voor erfgoed is dat niet prettig. Iedereen heeft er voorbeelden van. Een gebouw dat niet goed gekend was, wordt gesloopt en blijkt (achteraf) een vijftiende-eeuwse

houtskeletconstructie te bevatten. Jammer! Een terrein wordt diep geploegd en blijkt later een compleet Romeins grafveld te herbergen. Helaas! Wat we niet weten is dus vogelvrij en kan worden gesloopt, veranderd, verploegd, verbouwd, weggegraven, weggehakt en daardoor definitief verdwijnen. Weer een stukje identiteit opgeofferd!

In de erfgoedvisie wordt om deze reden erop gehamerd dat het willen leren kennen van ons erfgoed een halszaak is. Het niet willen kennen van delen die we nog niet kennen, is haast een criminele houding ten opzichte van ons erfgoed en onze identiteit.

Grondradar

Op archeologisch gebied is al veel onderzocht en opgeslagen in databestanden, dossiers, tekeningen, rapportages, depots en digi-

Van boven naar onder **Bij onderzoek is in de bovenloop van de Aa of Weerij een tot dan toe nog onbekende dam gevonden.**

Bouwhistorisch onderzoek naar de panden in de binnenstad.

Het interieur van de kerk aan het Mgr. Nolensplein; door Minister Plasterk als topmonument van de wederopbouw bestempeld.

Deze kaart geeft een overzicht van alle bouwwerken uit de periode 1530-1870 die nog aanwezig kunnen zijn in de ondergrond of achter gevels. Zie pagina 6-7 ErfgoedBrief 6.

tale archieven. Desondanks is de kennis van het Bredase bodemarchief nog altijd zeer beperkt en bevat niet meer dan slechts 1% van het totaal. De rest van de Bredase bodem is uiteraard niet zonder verwachtingen, maar zeker weten doen we heel weinig. Vandaar dat tegenwoordig bij vrijwel elke ingreep een archeologisch vooronderzoek door middel van proefsleuven wordt vereist. Opdat we zeker weten dat er niets waardevols verdwijnt bij een bouwlocatie. Vandaar ook dat de gemeente Breda de komende jaren steviger gaat inzetten op onderzoekstechnieken die het bodemarchief niet verstoren, zoals luchtfotografie, weerstandsmetingen en grondradar. Op de Open Monumentendag 2008, op 13 september, kan het publiek met enkele van deze methoden kennis maken.

De historische binnenstad geïnventariseerd

Al veel langer bestaat het project Bouwhistorisch Onderzoek Binnenstad, dat binnenkort een nieuwe fase ingaat en waarbij na twee jaar de gehele historische binnenstad zal zijn geïnventariseerd. Zes van de twintig bouwblokken zijn reeds onderzocht;

in 2009 en 2010 volgen de overige. Dat is nodig omdat vaak achter jonge gevels oudere panden zijn te vinden van net na de stadsbranden van 1490 en 1534 of, als we geluk hebben, van vóór die rampen.

Breda's Cultureel Erfgoed in beeld

In cultuurhistorisch opzicht is met de inventarisatie van Karel Leenders de periode 1200-1850 redelijk goed afgedekt. De archeologische inventarisaties zullen zich richten op de periode vóór 1200. Een groot aantal andere onderzoeken is gericht op de periode na 1850. Zo wordt het industriële erfgoed in beeld gebracht, komt de wederopbouwarchitectuur aan bod, completeren we de architectuurgids van Breda met de meest recente toevoegingen, worden plaatsen van herinnering aan de vergetelheid onttrokken, wordt het erfgoed van begraafplaatsen onderzocht, alsmede monumenten van en in de openbare ruimte en wordt een begin gemaakt met het inventariseren van immaterieel erfgoed, zoals verhalen, gebruiken, namen en toponiemen. Tenslotte is ook monumentaal groen en blauw een deel van de identiteit van de stad. Het Mast- en Liesbos hebben historische betekenis, maar ook de bomen langs de lanen, linten, dreven en boulevards en natuurlijk de landgoederen en bijzondere particuliere tuinen.

De inventarisatieprojecten vallen samen onder de noemer Breda's Cultureel Erfgoed in Beeld. Het is de bedoeling dat de gemeente, tezamen met alle betrokkenen, zoveel mogelijk kennis vergaart op deze gebieden. Dan pas is het koesteren van onze identiteit niet langer een illusie, maar kan worden gebaseerd op goed gedocumenteerde feiten.

Koester je verleden

Zorg voor het erfgoed

Marc Berends Inventariseren alleen is niet voldoende voor een goed erfgoedbeleid. Het is ook belangrijk dat we aangeven wat we in Breda willen koesteren. Met andere woorden, wat vinden we waardevol genoeg om voor de toekomst te bewaren. Het kan gaan om gebouwd erfgoed, zoals monumenten, om onzichtbaar erfgoed, zoals grondsporen in de bodem, of om mobiel erfgoed, zoals archeologische vondsten. Waarden kunnen pas worden bepaald als alle ingrediënten voor een waardebeoordeling voorhanden zijn. De erfgoedsector wordt vaak verweten dat waardebeoordelingen onduidelijk of subjectief zouden zijn. Daarom introduceert de gemeente Breda in de erfgoedvisie de erfgoedmeetlat. Erfgoed dat voldoende hoog scoort op deze lat moet dan ook worden beschermd.

Erfgoedmeetlat

Wanneer is iets beschermenswaardig? Vaak wordt de overheid verweten dat bepaalde gebouwen niet worden behouden. Soms is dat terecht, soms ook niet. Discussie ontstaat wanneer de afwegingen onvoldoende zichtbaar zijn. Om de daadwerkelijke monumentale waarden en de daarbij behorende afwegingen helder te krijgen is nu een objectieve erfgoedmeetlat ontwikkeld. Hierin worden criteria aangege-

ven voor te beschermen terreinen, objecten en contexten, samenhangende gehelen dus. De erfgoedmeetlat bevat acht onderdelen waarvoor scores kunnen worden ingevuld. Deze onderdelen hebben betrekking op de aanwezige waarden, op de gaafheid, de zeldzaamheid en de beleefbaarheid. De scores zijn bepalend voor de vraag of het betreffende object voldoende waarde heeft om beschermd te worden. Objecten met een te laag waar-

deringcijfer zullen niet worden beschermd. Daarmee accepteert de gemeente Breda dat deze kunnen worden veranderd of zelfs verdwijnen.

Offensieve monumentenzorg

De erfgoedvisie 'Erfgoed in Context' kent een aantal uitvoeringsmaatregelen waardoor waardevol erfgoed kan worden ingezet als basis voor gebiedsontwikkeling en voor een

boven **Het archeologisch depot bevat een groot aantal zaken die bij opgravingen ontdekt zijn.**

actieve begeleiding van eigenaren bij een noodzakelijke herbestemming. Het gaat hierbij om wettelijke bepalingen, cultuurhistorische verkenningen of effectrapportages en herbestemming van grote monumentale gebouwen.

Wettelijke bepalingen

Een object wordt beschermd door het op een monumentenlijst te zetten. Een gebied kan worden aangewezen als een beschermd stads- of dorpsgezicht. De Monumentenwet 1988 en de gemeentelijke Monumentenverordening geven de gemeente Breda instrumenten in handen om ongewenste ontwikkelingen tegen te gaan. Daarbij denken wij aan sloop of slecht onderhoud van monumenten.

Cultuurhistorische verkenningen

Dit instrumentarium is echter zeer defensief van aard. Hoewel het noodzakelijk is om juridische mogelijkheden te hebben om een zorgvuldige omgang met het erfgoed te kunnen afdwingen zet de gemeente Breda nu toch vooral in op een offensieve manier van werken. We gaan in een vroeg stadium cultuurhistorische verkenningen of cultuurhistorische effectrapportages opstellen. Hierdoor kan duidelijk worden gemaakt dat erfgoed niet langer een soort van noodzakelijk kwaad is dat de ontwikkeling frustreert, maar dat het tot een meerwaarde van een gebied kan leiden. De geschiedenis van de plek is een prachtige basis om een gebied verder te ontwikkelen. Dit geeft het namelijk een eigenheid of identiteit, die door de bewoners en gebruikers als zeer belangrijk wordt ervaren.

midden **Aan de Tilburgseweg staat een boerderij die waardevol is, maar nog beschermd moet gaan worden.**

onder **De Monumentenwacht inspecteert jaarlijks een groot aantal monumenten.**

Van buiten naar binnen...

De vierde pijler van het erfgoedbeleid heet publieksbetrokkenheid

Johan Hendriks De gemeente Breda gaat hierbij uit van twee basisprincipes. Het eerste is dat het Bredase erfgoed niet van de ambtenaren is, maar van de mensen in de stad zelf. Het zijn immers uitingen van de identiteit die zij, dus: u!, in de loop der tijd tot stand hebben gebracht. Ambtenaren zijn in deze visie slechts de beheerders van dat erfgoed. En u, als 'eigenaar' bent gebaat bij een goed contact over en weer en wilt betrokken zijn bij het wel en wee van de Bredase monumenten, archeologische resten, topvondsten en andere meer of minder tastbare sporen van ons rijke verleden. Het tweede is dat u niet alleen eigenaar bent, maar ook betrokken bent en dat u op de hoogte wilt blijven van de wijze waarop de gemeente met uw erfgoed omgaat.

Het inventarisatieproject Breda's Cultureel Erfgoed in Beeld vindt dan ook niet plaats zonder u. Kaders en uitgangspunten zijn in de afgelopen jaren al vastgelegd en nu is het zaak het aanleveren van gegevens goed te coördineren. Daartoe wordt op interactieve wijze contact gezocht met heemkundekringen en wijk- en

dorpsraden. Bovendien zal er een halfjaarlijks overleg in het leven worden geroepen. Voor deze Erfgoedtafel zullen vele partners worden uitgenodigd. De huidige commissie Welstand en Monumenten wordt versterkt met deskundigen op het gebied van archeologie en monumentenzorg.

boven **De Open Monumentendag is een belangrijke gelegenheid om het grote publiek met erfgoed kennis te laten maken.**

Lunet B tijdens de Dag voor de Architectuur.

De Annakerk tijdens de Dag voor de Architectuur.

Het Bredaboek, uitgegeven in 2008.

....en van binnen naar buiten

In 2006 is onderzocht hoe u de ErfgoedBrief Breda waardeerde en werd u gevraagd naar suggesties voor de toekomst. De waardering was gemiddeld een acht. Vroeger op school werd dat vertaald als 'zeer goed'. We gaan dan ook door met u te informeren op deze wijze. Ook de andere producten die de gemeente Breda op het gebied van erfgoed publiekelijk maakt worden voortgezet. Zo blijven we u voorzien van boekjes in de ErfgoedReeks, de ErfgoedRapporten en de ErfgoedStudies Breda. Bovendien blijven we ons inspannen om de Open Monumentendag jaarlijks nog interessanter te maken voor het dag- én het avondpubliek en zijn we in 2008 begonnen met een nieuw fenomeen: de Dag voor de Architectuur. Indien de Erfgoedhal over enige tijd gerealiseerd is, wordt ook meer aandacht besteed

aan een grote wens van de scholen: erfgoededucatie. De komende jaren gaat Breda zich in cultuurhistorisch opzicht steeds meer profileren als Breda Nassaustad. Het waren immers de Nassaus die Breda gemaakt hebben tot wat het is en ook de kiem van het latere militaire karakter van de stad werd in de vijftiende en zestiende eeuw gelegd. De zojuist opgerichte Stichting Breda Nassaustad, waarin vele vertegenwoordigers van bewoners en bedrijven samenwerken, zal zich tot doel stellen om Breda als Nassaustad in heel Europa bekend te maken. De gemeente Breda, die hier kansen ziet voor de titel Culturele Hoofdstad van Europa in 2018, hoopt op een brede ondersteuning van u, opdat alle Bredanaars worden tot ambassadeurs van Breda Nassaustad.

Breda, stad van de Nassaus

Het conflict om Nassau 8

Johan Hendriks Aan het begin van de twaalfde eeuw maakte graaf Rupert I van Laurenburg slim gebruik van het machtsvacuüm dat de bisschop van Worms in het dal van de Lahn liet ontstaan. Hij bouwde om-

streeks 1120 de burcht Nassau op een mooie heuveltop aan de linkeroever van de Lahn, recht tegenover de natte beemden waar zich de villa Nassova bevond. Met welk recht hij dat deed ligt verscholen achter de geheimzinnige sluier van Kleio, de muze van de geschiedenis. Eén zaak staat als een paal boven water: deze plek was voor de graven van Laurenburg van onschatbare betekenis en de bisschop was niet blij met deze ontwikkelingen. Hij beschouwde zich immers als de rechtmatige eigenaar van dit grondgebied. De brutale burchtbouw door Laurenburg zou dan ook tot een decennialange juridische strijd met de bisschop leiden. We onderscheiden drie etappes.

De eerste etappe

Op de rijksdag in Worms in 1128-1129 werd deze zaak voorgelegd aan koning Lotharius III van het Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie. Een gebruikelijke stap, maar niet zonder eigenbelang! De koning was in Worms de gast van de bisschop. Hij en de andere bisschoppen van het rijk hadden hem nog maar enkele jaren eerder (in 1125) op de koninklijke troon gekozen. Bovendien was Lotharius in een machtsstrijd gewikkeld geraakt met Koenraad van Hohenstaufen, die ook aanspraak had gemaakt op de troon. Het is dan ook niet zo verwonderlijk dat de koning zich uitsprak vóór zijn bisschop en tégen de rebellerende jongeling die op nationaal niveau nog helemaal geen status had. Rupert liet zich echter niet intimideren, hield de berg bezet en liet zich niet uit zijn burcht wegsturen. De lange hand van het landsheerlijke gezag was te slap en reikte niet ver genoeg.

De tweede etappe

Dat zag de bisschop van Worms ook. Het probleem was niet opgelost en de onvrede bleef. Omdat hij militair van geen enkele betekenis was, zocht de bisschop het hogerop. Daar zat dan wel ruim 23 jaar tussen! In die tijd een eeuwigheid! In 1152 werd de zaak door hem voorgelegd aan paus Eugenius III (1145-1153) in Rome. Het is natuurlijk geen verrassing dat ook hij besloot in te stemmen met de aanspraken van de bisschop en liet, om zijn besluit kracht bij te zetten, Rupert van Laurenburg excommuniceren. Dat wil zeggen dat hij uit de kerkelijke gemeenschap werd gestoten.

Dat was nogal wat in die tijd! Excommunicatie is zo'n beetje de zwaarste straf die de Kerk kende. Rupert mocht zich niet meer in de kerk vertonen, de heilige sacramenten zouden hem worden onthouden en trouwe kerkgangers werd opgeroepen deze afvallige te mijden als de pest.

Het in de ban doen van Rupert van Laurenburg had echter geen enkel gevolg. De pauselijke uitspraak maakte geen indruk. De nieuwe paus, Anastasius IV (1153-1154), verordonneerde op 13 mei 1154 dat de weduwe van de kort tevoren overleden Rupert I van Laurenburg, Beatrix van Limburg, eveneens werd geëx-

communiceerd en met haar, haar twee zonen Rupert II en Arnold, tenminste, als zij zich niet binnen veertien dagen terug zouden trekken uit het gebied van Worms en de berg en de burcht van Nassau zouden opgeven.

Maar ook deze dreiging maakte geen enkele indruk. Deze eerste Beatrix in de geschiedenis van ons vorstenhuis toonde zich zo hard als staal. Er werd niet bewogen. En niet gebogen voor het kerkelijke gezag!

De pausen waren in die tijd bezig om een echt machtscentrum in Europa te worden. In de twaalfde eeuw waren ze misschien wel de drukste zakenmannen van Europa en zij zagen zich als de belangrijkste scheidsrechters op het continent. Vooral de juridische macht nam sterk toe. Het is des te opmerkelijker dat Laurenburg zich daartegen bleef verzetten. In ErfgoedBrief 2 heb ik beloofd op zoek te gaan naar de drijfveren en de mentaliteit van de Nassaus. Welnu: hier hebben we er tenminste twee te pakken: standvastigheid en voor niemand bang!

De derde etappe

De patstelling werd pas op 9 maart 1159 beëindigd, na een strijd van ongeveer veertig jaren. Hulp kwam van onverwachte zijde. Aartsbisschop

Hillinius van Trier bemoeide zich ermee en toverde een konijn uit de hoed. Hij kwam een ruil overeen met de bisschop van Worms. Een hoeve in de Nahe-gouw bij Partenheim werd geruild tegen de goederen van Nassau aan de Lahn. De bisschop van Worms kreeg aldus een boerderij-complex in een gebied dat veel dichterbij lag (en misschien ook wel economisch interessanter was) en de bisschop van Trier werd eigenaar van de Nassause goederen.

Drie weken later, op 1 april 1159 beleende hij gravin Beatrix van Laurenburg en haar twee zonen met de burcht Nassau. Op voorwaarde dat ze beloofden af te zien van het geclaimde eigendomsrecht en tegen betaling van een cijns (belasting) van 150 mark. De Laurenburgers accepteerden de leenverhouding en beloofden dat hun burcht een 'open huis' zou zijn voor de bisschop van Trier. Hij kon er dus altijd gebruik van maken als hij in de buurt was. Er werd zelfs plaats gemaakt om een huis en een kapel voor de bisschop te bouwen. Deel van de leenovereenkomst waren ook het dorp Nassau in het dal van de Lahn, het gerecht en de kerk.

Eindelijk was Nassau voor de Laurenburgers, die zich kort daarna Nassauers zouden gaan noemen.

Colofon

De ErfgoedBrief Breda is een uitgave van de gemeente Breda, Directie Ruimtelijke Ontwikkeling, Bureau Cultureel Erfgoed.

De ErfgoedBrief Breda wordt toegezonden aan bewoners van monumenten in Breda en andere belangstellenden. Wilt u dit blad ook ontvangen of een gratis abonnement nemen, mail of schrijf dan de heer G. Otten,

g.otten@breda.nl of G. Otten, Bureau Cultureel Erfgoed, Postbus 3920, 4800 DX Breda.

Losse exemplaren zijn verkrijgbaar bij de Balie Voorlichting in de hal van het Stadskantoor (Claudius Prinsenlaan 10), bij het Uitpunt Breda in de Bibliotheek (Molenstraat 6), bij het Stadsarchief en het Breda's Museum (Parade 10).

Redactie: Johan Hendriks en Gerard Otten

Beeldredactie: Marc Berends

Vormgeving: x-hoogte, Tilburg

Oplage: 3000 exemplaren

Afbeeldingen op pagina 1 zijn afkomstig uit de collectie van het Breda's Museum, het Stadsarchief Breda en de Directie Ruimtelijke Ontwikkeling. Overige afbeeldingen zijn afkomstig uit de collectie van de Directie Ruimtelijke Ontwikkeling, tenzij anders vermeld.